

”Valtio” opillisena ongelmana

Virkaanastujaisesitelmä Jyväskylän yliopiston valtio-opin professorin virkaan: 12.5. 2004

TUIJA PULKKINEN

Virkaanastujaisesitelmässä perinteenä on ollut yrittää vastata tieteenalan olemus- kysymykseen eli kysymykseen siitä mitä kyseinen tieteenala on tai mitä sen tutkimuskohteena oleva asia on. Minun tulisi nyt siis esittää kysymys: ”Mitä valtio-oppi on?” tai ”Mitä valtio on?” tai sitten – sikäli kun omaksutaan muilla kielialueilla yleisempi tieteenalanimitys – ”Mitä politiikan tutkimus on?” tai ”Mitä politiikka on?”. Omalle lähestymistavalleni on kuitenkin jo pitkään ollut tärkeää kääntyä pois tällaisista olemusta ja olemista tavoittelevista kysymyksistä ja pyrkimys muuttaa olemis-kysymykset tekemis-kysymyksiksi. Tätä voi kutsua performatiiviseksi käänteeksi. Mielenkiintoista ei ole kysyä ”Mitä x on?”, vaan ”Mitä x tekee?”. Ontologisten kysymysten muuttamisella performatiiviseksi kysymyksiksi on paitsi filosofinen myös toiminnallinen ulottuvuus: se politisoi ja historiallistaa kohteena olevan ilmiön. Eron huomaa jos vertaa esimerkiksi kysymystä: ”Mitä sukupuoli on?”, joka jähmettää sukupuolen olevaksi asiaksi ja performatiivisesti asetettua kysymystä: ”Mitä sukupuoli tekee?”, joka kiinnittää huomion siihen, että yhteiskunnassa sukupuoli on yksi mahdollinen kategoria ihmisten järjestämiseksi eri paikkoihin.

”Valtioon” liittyvänä mielenkiintoisena opillisena ongelmana näenkin siis ennen kaikkea kysymyksen: ”Mitä ”valtion” käsitteen tuominen keskeisesti todellisuutta jäsentävään käsitteelliseen kenttään on historiallisesti ottaen tehnyt ja mitä se tekee?” eli kysymyksen siitä, mitä tällä käsitteellä on saatu aikaan. Vastaavasti voidaan kysyä mitä ”politiikan” käsitteellistäminen yhdeksi asiaksi

olettaa ja tekee. Nämä käsitteellistämiset voimistavat taustaoletuksiaan, niillä on tehty siirtoja, ja toistetuiksi tullessaan ne muodostavat toimijoita ja heidän tavoitteitaan muotoilevia järjestyksiä ja rakenteita. Toisin sanoen, tällaiset käsitteet muodostavat poliittista kulttuuria ja kulttuuria yleensäkin.

* * *

Jokainen virkaanastujaisesitelmä varmasti on pitäjänsä mielestä poikkeuksellinen. Erityisen poikkeukselliselta – ja siltä kuin kohtalolla olisi ollut sormensa pelissä – tuntui kun minulle tarjottiin päivämäärä tätä valtio-opin virkaan astumista varten. Tänäpäin, niin kuin tiedämme, liputetaan *Läran om staten* -teoksen kirjoittajan, Johan Vilhelm Snellmanin kunniaksi. Olen tehnyt suuren osan tutkimustyöstäni, aina pro gradu -tutkielmasta alkaen, J.V. Snellmanin yhteiskuntafilosofisesta ajattelusta muun muassa esittäen uuden tulkinnan hänen valtion käsitteestään. Lisäksi olen ansainnut elantoni kahdeksan vuoden ajan toimittamalla hänen koottuja teoksiaan. Kutsu pitää juuri valtio-opin virkaanastujaisesitelmä, juuri Snellmanin päivänä, vaikuttaa tältä taustalta lähes häkellyttävältä sattumalta. Jos nimittäin kysytään miten valtion käsite Suomessa historiallisesti ottaen on muodostettu, ja mitä se on tehnyt, niin J.V. Snellmania ei missään tapauksessa voi ohittaa.

Omissa varhaisissa filosofian alan tutkimuksisani tulin siihen tulokseen, että Snellmanin ajattelussa ”valtiota” ei tule tulkita instituutiona vaan tietyyntyyppisenä toimintana. Valtio on tietyllä asenteella harjoitetun toiminnan nimi. Tällä asen-

teella toimija ennen kaikkea jättää omat yksityisintressinsä syrjään ja samaistuu yleistahtoon: hän tekee päätöksiä niin kuin yhteisön abstrakti yleistahto niitä hänen arvionsa mukaan tekisi. Snellman käytti abstraktista yleistahdosta sanaa kansallishenki, joka liittyy hänen kulttuuripainotteiseen kuvaansa poliittisesta yhteisöstä.

Abstrakti yleistahto liittyy yleisesti moderniin valtion käsitteeseen. Euroopan muilla kielillä *Stat*-sanasto (*der Staat, l'état, the state, stat, lo stato* jne.) ilmaisee ajatuksen abstraktista yhteisön tahdosta, joka ei ole hallitsijoiden tahto eikä hallittujen tahto, vaan valtion tahto eli yleistahto, jonka yleensä ajatellaan muototuvan demokraattisessa prosessissa.

Puhtaasti käsitehistoriallisesti tarkasteltuna eurooppalainen *stat*-sanasto sisältää kuitenkin myös monia siihen aiemmin tarttuneita mielenkiintoisia ulottuvuuksia. Sen kanta on latinan *status*, joka viittaa arvostushierarkioihin ja järjestyksiin. *Stat*-sanoihin liittyy ajatus tilinpidosta suurella tilalla, mistä esimerkiksi sana "tilasto" juontaa juurensa (muilla kielillä sekin on *stat*-sanastoa: *statistik, statistics*). "The state" mielletään nykyisinkin usein anglosaksisella alueella ennen kaikkea hallituksen taloudeksi, budjetiksi ja tilinpidoksi, kun taas hegeliläisen ajattelun vaikutuksen alueella valtio taas usein mielletään kansaperheen suunniteltavaksi ja huolehtivaksi, isälliseksi, pääksi.

Suomen valtio-käsitteestä puuttuu osa näistä konnotaatioista, ja suomen "valtiolla" on erityinen painotus, jota kuvaa se, että valtio-sana esiintyi pitkään adjektiivisessa "valtiollinen" muodossa sellaisissa yhdistelmissä kuin "valtiollinen toiminta" "valtiolliset harrastukset" "valtiollinen kunnianhimo" jne. merkityksissä, jossa nykyisin sanottaisiin selvästi "poliittinen toiminta", "poliittinen kunnianhimo". Käsitehistoriallisissa tutkimuksissani olen päätenyt siihen, että Snellmanin ajattelun vaikutus tähän seikkaan oli suuri. Se, että Snellman liitti valtion käsitteen juuri tietyllä asenteella harjoitettuun toimintaan, oli keskeistä sille, että "valtiota" käytettiin adjektiivisesti toiminnan luonnehtijana. Myöhemmin termi valtiollinen on jäänyt pois käytöstä ja on alettu puhua poliittisesta toiminnasta.

Akateemisen valtio-opin alalla on myös siirrytty puhumaan mieluummin politiikasta kuin valtiosta. Ei tutkita instituutiota vaan tiettyä aspektia toiminnassa, sitä mikä on spesifisti poliittisen toiminnan luonne. Moderneihin toiminnan ajattelujoi-

hin Arendtiin, Weberiin ja Sartreen tukeutuen esimerkiksi tämän yliopiston valtio-opin professorin Kari Palosen teoretisoinnissa politiikka on pelaaamista, juonittelua. Se on toimintaa, jota ei voi suunnitella ja jonka tuloksia ei voi hallita. Se liittyy olennaisesti avautuviin mahdollisuuksiin, ja se on toimintatapana ja kokemuksena aivan omanlaatuistaan.

Oli sitten kyse valtio-opista tai politiikan tutkimuksesta, näen ongelmallisena sen, että kysymykset muodostetaan edelleenkin aina olemiskysymyksiin. Jos ei kysytä "Mitä valtio on?" niin kysytään "Mitä politiikka on?" ja "Millaista poliittinen toiminta on?". Itseäni kiinnostaa performatiivisen käsitteen jälkeen ennen kaikkea kysyä: mitä eri käsitteellistämiset tekevät, minkälaisia taustaoletuksia ne vahvistavat, ja millaisen odotushorizontin ne luovat toimijoille? Olemiskysymykset luovat itseen asian, jonka luonnetta ne pyrkivät määrittämään, ne toimivat todellisuutta muodostaen.

Esimerkiksi snellmanilainen, kulttuurisen kansakunnan ykseyteen liittyvä, "valtio" luo ajatuksen siitä, että poliittisella yhteisöllä on todellakin olemassa jokin "oikea" tahto eli kehityssuunta, joka seuraa yhteisön oman mielen jatkuvuudesta. Tämän oikean näkemyksen poliittiset toimijat voivat periaatteessa tavoittaa. Poliittiseen kulttuuriin tästä seuraa tapa keskustella niin, että oletetaan poliittisiin kysymyksiin löytyvän oikean ratkaisun. Demokraattisessa prosessissa kiistellään tällöin siitä, kuka tuntee oikean kehityssuunnan ja ajatellaan että tulevaisuutta voidaan hallita.

Modernia "politiikka toimintana" -näkemystä taas ei ohjaa ajatus yhteisön olevasta tahdosta vaan oletus avoimesta tilasta, joka voi kääntyä mihin suuntaan tahansa, ja jota ei voi hallita. Siihen liittyy myös oletus forumista, jossa poliittiset toimijat pelaavat. Mitä tahansa voi tapahtua, ja missä tahansa paikassa kukin onkin, jokaisella on kuitenkin joka tilanteessa valinnan mahdollisuus, mahdollisuus luoda peliä. Tämä oletus muodostaa erilaisen poliittisen kulttuurin tunnelman: se implikoi vahvan samanvertaisuuden horizontin, jopa vastoin faktista erilaisuutta yksilöiden tilanteissa ja pelitiloissa. Huomio keskittyy peliin, ei sen ehtoihin.

Valtion ja politiikan käsitteet muovaavat poliittista kulttuuria, mutta ne muovaavat myös muuta kulttuuria eli tekevät myös muilla tavoilla. Ne ovat esimerkiksi aktiivisia suhteessa siihen merkittävään järjestävään ulottuvuuteen ihmisten elämää,

joka sanotaan sukupuoleksi. Valtion ja sukupuolen historiat kietoutuvat tiiviisti yhteen.

J.V. Snellman edusti hegeliläisenä Ranskan vallankumouksen aikaista saksalaista ideologiaa. Valtion käsite oli tuossa ajattelussa äärimmäisen keskeinen sukupuolen luomisessa merkittäväksi eroteluksi. Valtio on nimenomaan se alue, jolla ”nainen” – myös tuon ajan uusi kategoria – ei ole. ”Perhe” – joka kategoriana myös luotiin samaan aikaan, muodostettiin yhdeksi keskeiseksi vastakäsitteeksi valtiolle, ja yleistetty ”nainen” liitettiin siihen. Valtio käsitteenä toimi siis olennaisesti naisten luokan muodostajana kun tätä ennen merkittävät erottelulinjat olivat kulkeneet muiden yhteiskuntaa järjestävien syntyperään perustuvien, pysyvien luokkien välillä. Nyt ”naista yleensä” alettiin innokkaasti määrittää, ja olennainen osa hegeliläistä määrittystä oli naisen kulttuuria säilyttävä, ei muuttava, luonne, kunniakas tehtävä perheessä ja ulkopuolisuus valtiosta: tämä määrittys muovasi ja muovaa edelleenkin naisten toiveita ja haluja ja kunnianhimoa nimenomaan perhetalouden eikä niinkään valtion toimijana.

Moderni politiikan toimintaparadigma taas ei luo samalla tavalla sukupuolen kategoriaa vaan sen tekemisiin kuuluu – jopa todellisuutta vastaan – kiistää sukupuoli. Lähdetään sukupuolen täydellisestä samantekevyydestä poliittisen toimijuuden kannalta. Esimerkiksi Hannah Arendtin ajattelussa poliitikalle olennaisin piirre on, että siinä toimijoilla on kaikilla täsmälleen yksi samanarvoinen ääni. Lähdetään siis siitä Ranskan vallankumouksen ideaaliajattelusta, että tasavallassa vallitsee täydellinen samantekevyys syntyperän ja statuksen suhteen.

Harvemmin huomataan sitä, miten merkittävän poikkeuksen siihen Ranskan vallankumouksen periaatteeseen, että synnynnäisiä pysyviä lain vahvistamia luokkia ei suvaita tasavalloissa, sukupuoli pitkään muodosti: vasta noin 150 vuotta vallankumouksen jälkeen, vuonna 1944, naisten synnyn-

näiseen luokkaan kuuluvat saivat äänestää Ranskan tasavertaisten tasavallassa. Ja edelleenkin sukupuoli toimii syntymässä määräytyvänä statuksena, josta ei periaatteessa liikuta kuten yhteiskuntaluokissa. Naiseus on todellakin edelleen usein ikävä status, synnynnäiseen asemaan perustuvaa alemmuus, joka ohittaa jopa koulutuksen ja varallisuuden. Tämä näkyy keskustelussa siitä miten se, mitä naiseus koskettaa, putoaa status-asteikolla. Esimerkiksi koulutusta on arvostettu, mutta kun naiset ovat koulutetumpia, tämä ei uhkaa miesten statusta vaan koulutuksen statusta: paremmin koulutetut eivät enää välttämättä saakaan parempia työpaikkoja tai parempia tuloja. Suomessa nykyinen korkeimman valtiomahdin, eli presidentin, naiseus on hyvä testi tämänhetkisestä tilasta: laskeeko miespolitiikkojen status vai presidentin instituution status tästä naiseuden kosketuksesta?

Sukupuolen kontrafaktuaalinen kiistäminen voi joskus toimia politiikan analyysissä, ja voi joskus jopa toimia hierarkioita muuttavasti. Se on kuitenkin epäkiinnostava lähestymistapa kun poliittisen ja muun päätöksenteon kommunikaatio ei itse asiassa koskaan tapahdu neutraalien samanarvoisten subjektien välillä vaan aina jo hierarkioissa, joina esimerkiksi sukupuoli sinnikkäästi näyttäytyy. Muita vastaavia toistolla muodostuvia hierarkkisia järjestyksiä ovat esimerkiksi globaalissa politiikassa kolonialististen hierarkkioiden muodostamat statukset tai esimerkiksi ”rotu” -kategorian muodostamat statukset siellä missä ne ovat relevantteja.

Näenkin että nykyinen valtio-oppi on kiinnostavimmillaan tutkimusta siitä miten 1) järjestys ja sen toisto uusintaa hierarkkisia eroja ja muodostaa niitä eläviä toimijoita haluineen ja pyrkimyksiineen, yhdistettynä sen tutkimiseen miten 2) toimijat toimimalla muuttavat näitä järjestyksiä. Kysymys on siis siitä, miten muotoutuvat ne toimijat, jotka pelaavat poliittista peliä ja jotka muodostavat valtion heterogeenisen tahdon.